

رهبری و سرمایه اجتماعی با رویکرد به رهبری امام خمینی (س)

محمد رحیم عیوضی^۱

یوسف فتاحی^۲

چکیده: امام خمینی هدف انقلاب و جمهوری اسلامی را تحقق احکام اسلام و قرآن می‌داند. از این رو حفظ نظام جمهوری اسلامی را اعظم فرایض ارزیابی می‌کند و مرحله تداوم انقلاب، یعنی جمهوری اسلامی را، سخت‌تر از مرحله انقلاب تلقی می‌کند. مسأله اصلی مقاله، چگونگی حفظ نظام جمهوری اسلامی است. این مقاله سرمایه اجتماعی حاصل از رابطه امامت و امت را عنصر اساسی در حفظ و تداوم نظام می‌داند. تعاملات اجتماعی همگرایانه، مشارکت و اعتماد اجتماعی از مؤلفه‌های اصلی سرمایه هستند و اعتماد اجتماعی قلب سرمایه اجتماعی می‌باشد. این مقاله با بررسی ویژگی‌ها و الگوی رهبری امام خمینی به این نتیجه می‌رسد که رهبری ایشان در ایجاد آنها نقش اساسی داشت. زعامت و رهبری ایشان پایه وحدت، همگرایی، مشارکت و اعتماد اجتماعی بود و به‌طور مداوم عاملیت همگرایی و پویایی را بازی می‌کرد.

کلیدواژه‌ها: امام خمینی، رهبری، علما، سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، نفوذ اجتماعی.

مقدمه

گسست‌های اجتماعی از موانع مهم سر راه پیشرفت و رسیدن به آرمان‌های جامعه اسلامی محسوب می‌گردد. امام در فرایند انقلاب و پس از تأسیس نظام، محور همگرایی بود. کشف الگوی رهبری امام راه حل مسائل جاری و آینده می‌باشد. جمهوری اسلامی در نزد امام عامل حفظ اسلام است.

۱. e-mail: eivazi.daneshjo@yahoo.com

۱. دانشیار دانشگاه بین‌المللی قزوین

۲. e-mail: fathi@znu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری دانشگاه معارف و عضو هیأت علمی دانشگاه زنجان

این مقاله در تاریخ ۱۳۹۰/۳/۲۱ دریافت گردید و در تاریخ ۱۳۹۰/۴/۲۵ مورد تأیید قرار گرفت.

از این رو حفظ نظام را از اوجب واجبات می‌داند: «اگر حفظ اسلام جزء فریضه‌های بزرگ است و بزرگترین فریضه است، بر همه ما ... حفظ این جمهوری اسلامی از اعظم فرایض است» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱۵: ۳۲۹). مسأله اصلی مقاله، رهبری امام خمینی و نقش آن در حفظ نظام جمهوری اسلامی است. سؤال اساسی تحقیق این است که مکانیسم رهبری امام خمینی چه تأثیری در حفظ و تداوم جمهوری اسلامی داشته است؟ این مقاله رابطه امامت و امت را مکانیسم مهم در اندیشه امام خمینی ارزیابی کرده و ویژگی‌های رهبری ایشان را مولد سرمایه اجتماعی می‌داند و این سرمایه اجتماعی در حفظ و گستره جمهوری اسلامی نقش اساسی ایفا می‌کند. مقاله در پی آشکارسازی ویژگی‌های شخصیتی امام خمینی برآمده و تأثیر آنها را در تولید سرمایه اجتماعی بررسی می‌کند.

۱. مفهوم سرمایه اجتماعی^۱

سرمایه اجتماعی از نظر محتوا مفهوم جدیدی نیست، در دهه‌های اخیر در علوم انسانی، خصوصاً در جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و اقتصاد سیاسی با صراحت وارد گشته و به تدریج به عنوان یک دانش مستقل مطرح شده است. این رویکرد، اولویت عاملیت انسان را در تحولات جامعه نسبت به سایر متغیرها نشان می‌دهد. سرمایه اجتماعی، شناخت جدیدی از نظام اجتماعی است که کارایی سیستم‌ها و تصمیم‌ها در عرصه‌های کلان جامعه را بهبود می‌بخشد. تحولات اجتماعی روز به روز پیچیده شده و فرصت‌ها و تهدیدهای پیچیده‌ای را به وجود آورده است. بهره‌جویی از فرصت‌ها و جلوگیری از تهدیدها نیازمند دانش مدیریت پیچیده می‌باشد. سرمایه اجتماعی پاسخ این دغدغه است که توجه دانشمندان علوم انسانی را در مدیریت جوامع به خود جلب کرده است. سرمایه اجتماعی با متغیرهای جامعه شناختی چون نهاد، تعهد اجتماعی، اعتماد اجتماعی، آگاهی اجتماعی، مشارکت اجتماعی، روابط و همکاری اجتماعی تعریف می‌شود. سرمایه اجتماعی از یک سو برآیند آنها و از سوی دیگر تقویت کننده و نگهدارنده آنها می‌باشد. با این وجود وفاقی روی شاخص‌های آن وجود ندارد (شجاعی باغبی ۱۳۸۷: ۵۳).

سرمایه اجتماعی هر منبعی است که به دارنده آن امکان می‌دهد با اثر گذاری در محیط منافع خود را در رقابت با دیگران به دست آورد. افراد و جوامعی که دارای سرمایه اجتماعی باشند، به هنگام مواجهه با مسائل، حل و فصل منازعات و بهره‌مندی از فرصت‌های جدید از موضع

1. social capital

محکم‌تری برخوردار خواهند بود. سرمایه اجتماعی نیروی موجود در ساخت روابط و سازمان جامعه است که کم و کیف کنش‌های متقابل را سامان می‌دهد. ساخت جامعه به مجموعه هنجارها، ارتباطات، اعتماد اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی، و به طور کلی میدان فرهنگی یک جامعه دلالت می‌کند. سرمایه اجتماعی نوعی توانایی است که می‌تواند در کوچک‌ترین گروه اجتماعی یعنی خانواده و نیز در بزرگ‌ترین گروه یعنی ملت و در همه گروه‌های دیگر مابین اینها تجسم یابد. از نظر پی یر بوردیو سرمایه اجتماعی:

مجموعه منابع واقعی یا مجازی است که به واسطه مزیت پایدار شبکه‌ها و روابط سازمانی مستحکم و شناخت و آگاهی‌های متقابل به افراد یا گروه‌ها تعلق می‌گیرد. شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار نموده و آنان را شایسته اعتبار می‌سازد (Bourdieu 1985: 249)

رابرت پاتنام، محقق و استاد دانشگاه هاروارد آمریکا، فقدان سرمایه اجتماعی را عامل پایین آمدن مشارکت در آمریکا می‌داند و می‌گوید سرمایه اجتماعی «وجه گوناگون سازمان اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها است که می‌تواند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارایی جامعه را بهبود بخشد» (پاتنام ۱۳۸۰: ۲۸۵). پاتنام شبکه‌ها، هنجارها، اعتماد و مشارکت را چهار مؤلفه اصلی سرمایه اجتماعی معرفی می‌کند (Putnam 2000: 19). سرمایه اجتماعی موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین کرده و باعث توسعه سیاسی و اجتماعی می‌گردد. سرمایه اجتماعی تعهد مدنی ایجاد می‌کند و تعهد مدنی نقش اساسی در ثبات سیاسی و رونق اقتصادی دارد (فیلد ۱۳۸۶: ۵۲). جیمز کلمن سرمایه اجتماعی را بخشی از یک ساختار اجتماعی می‌داند که عمل کنش‌گر را در داخل ساختار تسهیل می‌کند و به او اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن به منابع غیر قابل دسترس، دست یابد (کلمن ۱۳۷۷: ۴۷۶). از دیدگاه صاحب نظران، اعتماد اجتماعی قلب سرمایه اجتماعی می‌باشد. روابط و شبکه‌های اجتماعی پوسته آن هستند. ما در این تحقیق ویژگی‌های رهبری امام خمینی را مولد اعتماد اجتماعی و در نتیجه مولد سرمایه اجتماعی می‌دانیم. از این رو، امام توانست به اهداف دست نیافتنی، دست پیدا کند.

۲. مفهوم ولایت و رهبری

هدایت و رهبری از مباحث اساسی مدیریت به شمار می‌رود. رهبری عبارت است از قدرت تأثیرگذاری و نفوذ بر پیروان به نحوی که بر اساس میل و خواسته خود جهت رسیدن به اهداف همراه رهبر باشند. ولایت در لغت به معنی «تصرف و قدرت یافتن بر چیزی» (فراهیدی ۱۴۱۴ ج ۸: ۳۶۶)، قرار گرفتن چیزی در کنار چیز دیگر، به طوری که بین آنها فاصله نباشد (راغب اصفهانی: ماده «ولی»). کلمه «ولاء»، و «ولایت» در کتب لغت عرب در معانی «دوستی و محبت»، «نزدیکی و قرب»، و «استیلا و قدرت تصرف» آمده است. هر سه معنی در بحث ما اثر دارد. «ولی» با رابطه محبت آمیز، مردم را به دور خود جمع و با رضایت و همکاری آنها در امور ایشان تصرف می‌کند. وجه مشترک همه معانی، قرب معنوی می‌باشد (جوادی آملی ۱۳۷۸: ۱۲۲). ولایت سه روی دارد: ولی، مردم را هدایت می‌کند، مردم ولی را نصرت و یاری می‌دهند، رضایت خدا جزای اطاعت مؤمنان است (مبیدی ۱۳۷۱ ج ۱: ۷۲).

در رابطه رهبری و مردم چند نکته قابل طرح است: یکم) نفوذ رهبر بر مردم؛ دوم) قدرت هدایت و مدیریت منابع انسانی و غیر انسانی جامعه؛ سوم) علاقه عاطفی و قلبی متقابل رهبر و مردم؛ چهارم) اعتماد متقابل رهبر و مردم؛ پنجم) توافق راه و مقصد بین رهبر و مردم.

اقتدار و نفوذ دو اصل مهم رهبری هستند. قدرت، توانایی اعمال نفوذ بر دیگران و نفوذ اعمالی که مستقیم یا غیر مستقیم باعث تغییر رفتار یا نظر دیگران می‌گردد، می‌باشد (الوانی ۱۳۸۶: ۱۱۰). رهبر هدایت کننده جامعه و بیان کننده خط مشی یک جریان است. از منابع نفوذ و اعتماد آور بعداً بحث خواهد شد. ولایت الهی چه در مقام خلیفه اعظم الهی، یعنی پیامبر^(ص) و چه سایر انبیا و اولیا و چه نیابت عام، از منظر قرآن کریم «حبل الله المتین» و به لحاظ جامعه شناختی یک نهاد اجتماعی و سیاسی است که محور انسجام اجتماعی و وحدت عمومی است. ما در این مقاله به آثار جامعه‌شناختی آن نظر داریم. بحث ما درباره امر واقع و پسینی، نه درباره اثبات ولایت و رهبری در اسلام یا اندیشه امام است. در این مقاله رهبری امام خمینی از منظر تولید اعتماد اجتماعی و سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است.

۳. ظهور جامعه شناختی رهبری

حقیقت ولایت همان قرب (نزدیکی)، محبوبیت، تصرف در امور می‌باشد (امام خمینی ۱۳۷۲: ۳۶). ولایت دو حیثیت دارد: حیثیت ملکوتی و حیثیت ملکی. حیثت ملکوتی آن مورد بحث نیست و از حیثت ملکی و جامعه شناختی یک نظام و سازمان کروی شکل ظاهر می‌گردد که رهبر در مرکز و مردم در محیط آن قرار دارند. مردم (محیط) نقش اساسی در تشخیص شرایط، برنامه‌ها و شیوه‌های اجرایی دارند. افکار عمومی در اجرای قانون خدا کاربرد دارد. در کرات حسی محیط بر مرکز احاطه دارد، در دایره ولایت مرکز بر محیط احاطه دارد (امام خمینی ۱۳۷۲: ۳۷). لازمه رهبری جامعه اسلامی، شناخت درست راه خدا، لوازم رشد و تعالی، منافع، مفساد مردم، شناخت چگونگی بازگشت بشر به سوی خدا و ابزار و وسایل آن و شناخت موانع و دشواری‌های راه می‌باشد (امام خمینی ۱۳۷۲: ۸۸). از این رو، ائمه^(ع) استوانه‌ها و علائم راه خدا برای جامعه هستند (حسن‌زاده آملی ۱۳۸۰: ۱۰۱). رهبر بر خلاف مدیر فاتح قلوب به لحاظ روان شناختی و محور وحدت و سرمایه اجتماعی به لحاظ جامعه شناختی است. هدف رهبر جامعه اسلامی تأسیس جامعه توحیدی و ظهور اجتماعی عبودیت و ترک انانیت و خود خواهی است.

آنچه از حدیث پر معنی و امید بخش شیخ صدوق در کتاب شریف *عیون اخبار الرضا*^(ع) به دست می‌آید، تحقق جامعه توحیدی «یجمع الخلق علی توحیدی» در آخر الزمان است. انرژی خداگرایی در عالم آزاد خواهد شد و یک سرمایه عظیم الهی و اجتماعی شکل خواهد گرفت. آنچه باعث شکل‌گیری این سرمایه می‌گردد، رهبری است (امام خمینی ۱۳۷۲: ۷۳-۷۲). رهبر نیروهای اجتماعی را بسیج می‌کند، حرکت می‌دهد، سامان و سازمان می‌بخشد (مطهری ۱۳۷۴ ج ۳: ۳۱۸).

۴. نقش علما در تحولات اجتماعی

نفوذ و قدرت اجتماعی علمای شیعه همیشه خطری جدی برای دولت‌های مرکزی در سده‌های اخیر بوده است. سلاطین صفوی با نزدیک شدن به علما، مشروعیت خود را از علما می‌گرفتند، اما سلاطین قاجار و به طور شدیدتر پهلوی‌ها همیشه در هراس بودند (کدی ۱۳۸۵: ۶۵). علما مرجع رسیدگی به شکایات مردم و هدایتگر حرکت‌های مردمی ضد استبدادی و امپریالیستی بودند. نمونه‌های رهبری روحانیت در جنبش تنباکو و انقلاب مشروطیت مشهود هستند (کدی ۱۳۸۵: ۶۸). روحانیت، پشتوانه و استوانه مملکت هستند و در مواقع خطر مملکت را رها نمی‌کنند (امام خمینی

۱۳۸۵ ج ۱: ۱۱۷، ۳۰۲-۳۰۱). ما در این مقاله آثار جامعه شناختی رهبری بر روی سرمایه اجتماعی از چشم انداز رهبری امام خمینی را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۵. امام خمینی

امام خمینی روز بیستم جمادی الثانی ۱۳۲۰ هجری قمری مطابق با اول مهر ۱۲۸۱ (در شناسنامه امام که در جمهوری اسلامی صادر شده ۱۲۷۹ ثبت گشته است) هجری شمسی، در شهرستان خمین از توابع استان مرکزی ایران در خانواده‌ای اهل علم، هجرت و جهاد، دیده به جهان گشود. وی مسئولیت خود را اصلاح جامعه از طریق تربیت انسان بر اساس فردگرایی روش شناختی و تأسیس حکومت اسلامی بر اساس جمع‌گرایی روش شناختی تعریف کرد. امام به امامت و امت همزمان تأکید داشته و سخت به راه خود ایمان داشتند. استاد مطهری در سال ۱۳۵۷ پس از بازگشت از محضر امام از پاریس در پاسخ به این سؤال که چه از امام دیدی؟ می‌گوید چهار تا «آمن» دیدم: امام به خدا ایمان دارد. به هدفش ایمان دارد. به راهی که انتخاب کرده ایمان دارد. امام به پیمانی که با مردم بسته پایبند است و به مردم ایمان دارد، می‌گوید آقا کمی یواش‌تر مردم خسته شده‌اند، می‌گوید: نه مردم این جور نیستند که شما می‌گویید، من مردم را بهتر می‌شناسم (مطهری بی‌تا: ۲۱-۲۲). هدف امام توحید، شیوه امام اصلاحگری و انقلابی و سرمایه اجتماعی امام نفوذ، اعتماد و حمایت مردم می‌باشد. نقطه اتصال توحید و مردم ولایت است.

امام از تبار کسانی است که در دهه‌های اخیر در ایران توانسته‌اند بسیج اجتماعی ایجاد کنند و در مهم‌ترین تحولات اجتماعی و سیاسی ایران نقش جدی و اساسی داشته باشند. وی از تبار مرجعیت دینی و روحانیت بسیج‌گر بود، بلکه سر سلسله جنبان این شجره طیبه است. روحانیت، پشتوانه و استوانه مملکت است و در مواقع خطر مملکت را رها نمی‌کند (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱: ۳۰۲-۳۰۱). این نقش مهم تنها از طریق نفوذ، جلب اعتماد و سرمایه اجتماعی ممکن است.

۶. نفوذ اجتماعی

یک خبرنگار اروپایی در خطاب به امام می‌گوید: «شما یک رهبر بزرگ مذهبی با نفوذ فوق‌العاده‌ای در ایران هستید» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۴: ۳۵۴). خبرنگار *روزنامه لوموند* می‌گوید: «شما به عنوان رهبر غیر قابل انکار مخالفان تجلی یافته‌اید» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۵: ۴۱۴). نفوذ عمده‌ی یا

غیرعمدی است: نفوذ غیرعمدی یک نوع رفتار انفعالی در گروه است که مورد بحث نیست. نفوذ عمدی، ترغیب و تلاش عامدانه برای تغییر نگرش‌ها، ارزش‌ها، اهداف و رفتارها می‌باشد. نفوذ همراه با اقتناع است. اقتناع فرایند تغییر هوشیارانه نگرش‌ها بر اثر انتقال پیام است که در طی آن افراد نسبت به حقانیت یا اشتباه بودن نگرش‌ها، ارزش‌ها، اهداف، هنجارها و احساس خود متقاعد می‌گردند. در کنار اقتناع، تحریک صورت می‌گیرد (هارجی ۱۳۷۷: ۲۷۳) و ایجاد جریان اجتماعی برای جلب هواداری، تأیید، تصدیق و وفاداری دیگران از طریق برانگیختن نسبت به ایده‌ها و آرمان‌های رهبری است. نفوذ ممکن است از طریق گفتار یا رفتار باشد (سام دلیری ۱۳۸۹: ۶۲). رهبر نقطه مرکزی نفوذ است. هر کسی به میزان نفوذ و اعتبار از قدرت هدایت بهره‌مند است. رهبر روح‌ها را اداره و ارضا نموده و بسیج می‌کند (مظهری ۱۳۷۴ ج ۳: ۳۵۲). شرط اساسی نفوذ اعتماد است. نفوذ امام به مردم، از یک سو، و اعتماد متقابل امام و مردم از سوی دیگر، از عوامل مهم سرمایه اجتماعی در ایران بوده و هست. نفوذ امام موهون فضایل اخلاقی و ویژگی‌های مردم‌دارانه ایشان است. حال شاید سؤال شود که عوامل نفوذ و ربایش قلوب توسط امام چه چیزهایی هستند؟ پاسخ این پرسش اساسی در منابع قدرت و نفوذ ایشان نهفته است.

۷. منابع نفوذ و اعتماد امام

دو برداشت از رهبری وجود دارد که تفاوت آنها در مکانیزم عمل رهبر برای انجام وظیفه است. برخی رهبری و قدرت را یکی می‌دانند و رهبری را اعمال قدرت بر سایرین می‌شمارند (پالمیر ۱۳۸۰: ۳۸). آنها ابزار رهبری را قدرت ناشی از موقعیت اشغال شده توسط رهبر می‌دانند. بعضی رهبری را نفوذ بین رهبری و پیروان برای دستیابی به اهداف می‌دانند (هولندر ۱۳۷۸: ۱۰). این گروه ابزار رهبری را نفوذ و عوامل نفوذ را صفات رهبری می‌دانند. اگر عنصر اساسی قدرت، تحمیل، کنترل و اجبار است، در مقابل نفوذ متکی به ترغیب و تصدیق پیروان برای پیگیری اهداف است. عوامل نفوذ و اعتماد رهبر را می‌توان در سه دسته تقسیم کرد: یکم) منابع روانی و فیزیکی نظیر زیبایی چهره، خوش اندامی، صدا، هوش، استعداد، سید بودن، و...؛ دوم) منابع شخصیتی نظیر حسن خلق، پابندی به اصول و ارزش‌های دینی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، صداقت و راستگویی، هماهنگی اصول و ارزش‌های رهبر با مردم (ستوده ۱۳۸۰: ۱۳۵). این منبع ناشی از خود فرد و پیروان او می‌باشد؛ سوم) منابع مقام، ابزارهایی که ناشی از موقعیت‌ها هستند و رهبر از این

موقعیت‌ها استفاده بهینه می‌کند. فردی که در سایه مقام رسمی خود قادر است افراد دیگر را به انجام خواسته‌هایش ترغیب کند.

امام از هر سه منبع بهره کافی داشتند. اصول و ارزش‌های امام و امت مشترک است. شباهت اصول و ارزش‌ها با پیروان اعتبار و جذابیت به وجود می‌آورد. اعتبار اجتماعی، محصول اعتماد اجتماعی است. فرد صاحب اعتبار دارای اقتدار و نفوذ است و دیگران شیفته او هستند. صاحب اعتبار، صاحب احترام و عزت هم هست، مردم خود را مدیون و متعهد به آرمان‌های او می‌دانند. پایگاه اجتماعی، یک عنصر اساسی در رهبری است، به همین دلیل امام شاه را رهبر نمی‌داند، چون فاقد پایگاه اجتماعی است «شاه هیچ گاه رهبر کشور نبوده... است» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۴: ۲۴۴). هر کسی یا چیزی به میزانی که بهره‌مند از صفات جمال و جلال باشد، مرکز جذب می‌باشد «در نزد اهل معرفت صفات «جمال» صفاتی است که انس و دل بستگی آورد» (امام خمینی ۱۳۸۰: ۳۰۷). در درجه بندی منابع، منبع نوع دوم از همه مهم‌تر است. در این قسمت به منابع شخصیتی امام اشاره می‌کنیم.

۱-۷. ایده پردازی

شیوه رهبری امام نتیجه یک سنت تاریخی طولانی از صدر اسلام، درک و شناخت سیر تاریخی تحولات سیاسی و اجتماعی جهان اسلام و ایران معاصر می‌باشد. ایشان از پرداختن به مسائل حاشیه‌ای و کناره‌گیری از صحنه اجتماعی پرهیز کرد. سه مسأله اساسی ایشان استبداد، وابستگی و دوری از اسلام بود که نقاط مشترک امام و امت بود. سلطنت را مساوی با استبداد و دیکتاتوری محسوب می‌کرد (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۴: ۳۸). ایده اساسی خود و ملت را برچیده شدن نظام سلطنتی و برقراری جمهوری اسلامی می‌دانست (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۵: ۴۴؛ ج ۴: ۴۴۰).

مردم امام را نقطه کانونی آرمان آزادی، استقلال و بازگشت به اسلام شناختند، به همین دلیل به او عشق ورزیدند (محمدی ۱۳۸۲: ۱۰۴). سرمایه اصلی رهبری ایده‌پرداز، همسویی پیروان می‌باشد. هر جبهه‌ای نیازمند به نشانه‌ها، شعارها و گفتارهاست تا هواداران را به دور خود جمع کند و جبهه مخالفین را روشن سازد (بشر ۱۳۷۰: ۶۲). ایده‌ها جامعه را از بلا تکلیفی خارج می‌کند و قوه تحلیل و موضع‌گیری و انتخاب‌گری پیروان را بالا می‌برد (بشر ۱۳۷۰: ۸۱). مردم خواسته‌های خود را در امام

می‌دیدند به همین دلیل به ایشان رو آوردند (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۵: ۲۹۸). رهبر با القای اهداف مشترک و راه حل‌ها، در پیروان خود انرژی انسانی به وجود می‌آورد.

۲-۷. ریسک‌پذیری

امام با توجه به سه آیه «قُم فَاَنْذِرْ» (مدثر: ۲): نهضت کن و مردم را دعوت کن، «وَ اسْتَقِمْ كَمَا اَمِرْت» (شوری: ۱۵) نهضت کن و استقامت کن، و «قُلْ اِنَّمَا اَعْظَمُكُمْ بِوَاحِدَةٍ اَنْ تَقُوْمُوا لِلّٰه» (سبأ: ۴۶)، دو صفت قیام و استقامت را از خصوصیات مهم رهبری می‌شمارد (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۷: ۲۴۴). این دو خاصیت در پیشبرد مقاصد بزرگ دخالت دارد. این دو خاصیت باعث می‌شود که رهبر از تغییرات استقبال کند، توقف و بن بست در اندیشه او راه پیدا نکنند. موفقیت رهبر آینده نگر مرهون پاسخگویی به تغییرات محیط، اقدام در جهت رفع نیازهای محیط، تعیین خط و مشی فعالیت برای آینده و بسیج پیروان می‌باشد. ریسک‌پذیری به نوگرایی‌ها پاسخ می‌دهد، در نتیجه جذابیت رهبر همیشه باقی است. امام دارای روح گرم و پرخروش، عزم آهنین، استقامت، شجاعت، روشن‌بینی، ایمان جوشان، روح ملت ایران، حسنه‌ای الهی بود (مطهری ۱۳۷۴ ج ۲۴: ۸۳).

رهبر ریسک‌پذیر فرصت‌ها و تهدیدها را شناسایی و راه‌های دستیابی به فرصت‌ها و مقابله با تهدیدها را پیش‌بینی می‌کند و از سوی دیگر به دل مردم نفوذ می‌کند و نگرش رفتارهای آنها را با خود همراه می‌سازد. خطرپذیری امام در راه ملت و اسلام بسیار بالا بود: «اگر... مصلحت اسلام اقتضا می‌کند که یک حرفی بزنم، می‌زنم و دنبالش راه می‌افتم و از هیچ چیز نمی‌ترسم... تا حالا نترسیده‌ام» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱: ۲۹۳). کسی که خطرپذیر باشد، از شکست نمی‌ترسد، امام می‌گوید «از شکست نمی‌ترسیم» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۵: ۲۶۹). از مردن و کشته شدن نمی‌ترسد. از دسیسه نمی‌ترسد. از تهدید نمی‌ترسد. از حصر اقتصادی، دخالت نظامی و فشار سیاسی نمی‌ترسد «ما نمی‌ترسیم؛ برای اینکه ما برای خدا قیام کردیم» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱۳: ۱۲۶).

۳-۷. مهارت ارتباطی

توان سخن گفتن و تبیین مسائل و مواضع برای پیروان از امور مهم در رهبری است. امام علاوه بر جاذبه‌های کم نظیر مذهبی - معنوی، مهارت خاصی در سخنوری، شعر و نحوه نگارش دارد، همین عامل فصل جدیدی در ارتباطات اجتماعی امام و امت باز می‌کند (مولانا ۱۳۷۱: ۴). امام نبوغ خاص

در ایجاد ارتباط با توده‌های مردم داشت و با کلامی بسیار ساده و قابل درک برای همه حتی بیسوادترین انسان‌ها پیچیده‌ترین مسائل سیاسی - اجتماعی را مطرح می‌کرد. کسانی که بتوانند به خوبی سخن بگویند، قادرند به راحتی در تبیین برنامه‌ها و مشکلات و راه‌حل‌ها موفق شوند. نیروها را دلگرم کنند. کدورتها را از بین ببرند و جو دوستی و محبت را بین نیروها به‌وجود آورند و انگیزه لازم را جهت تحرک در افراد ایجاد نمایند. کلام به اندازه‌ای مهم است که حضرت موسی یکی از خواسته‌هایش از خدا برای مواجهه با فرعون «وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي» (طه: ۲۸-۲۷) می‌باشد. حضرت امیر می‌فرمایند: «چه بسا سخنانی که از تیر مؤثرترند» یا می‌فرماید: «صحیح‌ترین تیراندازی، گفتار درست است» (نبوی ۱۳۷۳: ۱۷۳). سخنرانی‌های ضد امپریالیستی و مردم‌باورانه، سبک زبان و برخورد متعادل امام با گروه‌های درون انقلاب به او محبوبیت بخشید (کدی ۱۳۸۳: ۳۱، ۲۱). امام تمام توان خود را در کلام و عمل برای تواناسازی مردم به کار می‌برد «همه ملت و خصوص دانشجویان مسلمان که رهبران آینده هستند» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱۵: ۳۴۷). تواناسازی نقش مهمی در هویت دهی و جلب قلوب دارد.

امام با برخورداری از دانش و مهارت‌های ادراکی، ارزش‌ها و اعتقادات و مهارت‌های ارتباطی، توانست تعهد و مسئولیت‌پذیری، استقلال و همسویی با آرمان‌ها را در پیروان با تبیین صحیح و به موقع شرایط محیطی به وجود آورد. حرکت امت بدون رهبری ممکن است به جای آنکه با حکومت در آویزند با یکدیگر بستیزند. به همین دلیل رهبری تأثیرگذاری بر افراد است تا تحقق هدف مشترکی را دنبال کنند (هرسی ۱۳۶۵: ۷۱). رهبری فراگرد تأثیرگذاری بر فعالیت‌های پیروان برای تحقق هدف یا اهدافی است، این فراگرد تابعی از متغیرهای رهبر، پیرو و سایر متغیرهای وضعیتی است. رهبری، اساساً، متضمن تحقق بخشیدن هدف‌ها با مردم و به وسیله مردم است.

۴-۷. قدرت مرجعیت^۱

قدرت مرجعیت بر مبنای شناسایی پیروان از رهبر و ارزیابی مثبت آنها شکل می‌گیرد (سید جوادین ۱۳۸۶: ۳۲۳). رهبرالگوی پیروان در امور مربوط به حوزه رهبری است. در تاریخ معاصر ایران نقش مراجع تقلید در شکل دهی نهضت‌های اسلامی غیر قابل انکار است. از یک طرف نیاز مردم به

1. referent power

پاسخ مسائل شرعی و از طرف دیگر جانشین پیامبر^(ص) بودن مراجع در نزد مردم و همراهی مراجع با مردم در مخاطرات اجتماعی و سیاسی بلکه پیش قدم بودن آنها باعث همراهی مردم با مراجع گشته است. مردم بر اساس اعتقاد به امامت و تداوم آن در شکل نظام مرجعیت، رهبری فقیه جامع‌الشرایط را پذیرا هستند. قدرت و نفوذ معنوی فقیه به معنای حکومت بر دل‌ها و اطاعت در کلیه شئون زندگی بر اساس فتوای او است.

فتوای مرجع می‌تواند مردم را به سرعت به صحنه کشانده و به عنوان یک نیروی عظیم و غیر قابل انکار در معادلات اجتماعی نقش ایفا کند. به همین دلیل هرگاه روحانیت شیعه با سلاطین به مبارزه برخاسته‌اند، پیروز میدان شده‌اند (محمدی ۱۳۸۲: ۲۵۷). عظمت چشمگیر و ممتاز امام خمینی در علم، فضیلت و تقوا موجب شد که بسیاری از علما و مردم مسلمان ایران به اعلیت و ارجحیت ایشان پی برده و فتاوی‌ای حیاتبخش وی را به کار بندند. بسیاری از علمای طراز اول و خیره‌علی‌رغم فشارها و تهدیدات رژیم، مرجعیت وی را تأیید و به مردم اعلام نمودند. به برخی کلمات علما با حذف اسامی آنها اشاره می‌شود: صلاحیت علمی و تقوایی ایشان برای مقام شامخ مرجعیت تقلید و حفاظت از حوزه اسلام و مسلمین محرز و بدون تردید است. ترویج ایشان به صلاح اسلام و مسلمین می‌باشد. تأیید و ترویج و تقویت معظم له وظیفه شرعی هر فرد مسلمان و علاقه‌مند به اسلام و مسلمین است. این فقیه عالیقدر جامع حد اعلای شرایط مرجعیت تامه است. اتباع از آرای ایشان موجب فلاح و رستگاری است. ایشان واجد جمیع شرایط تقلید است (روحانی ۱۳۶۰ ج ۱: ۷۳، ۶۹، ۶۳).

۵-۷. قدرت قانونی^۱

مشروعیت امام هم از حیث کلامی - فقهی و هم از جهت سیاسی - اجتماعی بود. صلاحیت علمی و اخلاقی ایشان مشروعیت کلامی - فقهی و پذیرش مردم مشروعیت سیاسی و قدرت قانونی ایشان را در فضای اجتماعی و قانون اساسی به وجود آورد. امام به هر دو حیث در مسأله انتصاب مهندس بازرگان اشاره می‌کند:

بنا به پیشنهاد شورای انقلاب، بر حسب حق شرعی و حق قانونی ناشی از آرای اکثریت قاطع قریب به اتفاق ملت ایران که طی اجتماعات عظیم و

1. legal power

تظاهرات وسیع و متعدد در سراسر ایران نسبت به رهبری جنبش ابراز شده است، و به موجب اعتمادی که به ایمان راسخ شما به مکتب مقدس اسلام... جنابعالی را... مأمور تشکیل دولت موقت می‌نمایم (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۶: ۵۴).

در این عبارت، چهار نکته به چشم می‌خورد که در جذب مردم به امام بسیار مهم هستند: یکم) اهمیت شورا؛ دوم) حق شرعی؛ سوم) حق قانونی اعمال ولایت و رهبری از طریق رأی و پذیرش مردم؛ چهارم) اعتماد به افراد با توجه به صلاحیت‌های شخصی علی‌رغم وابستگی‌های جناحی. اقبال مردم به امام، تصادفی نیست، بلکه آگاهانه و عامدانه است. سعه صدر امام باعث شد که همه نیروها را در صف واحد و زیر یک پرچم متحد و متشکل ساخته و با برخورداری از پشتیبانی اجتماعی با دشمن مقابله نماید (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام ۱۳۷۸: ۲۹۳). امام تجسم خواسته‌های مردم بود. امام می‌فرماید: «همیشه خواست مردم را... بدون هیچ گونه تردیدی اعلام نمودم، و این قهری است که مردم چون خواست خود را در من می‌دیدند به من رو آوردند» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۵: ۲۹۸). در تاریخ سابقه ندارد ملتی خواسته‌های خود را در یک فرد این چنین مجسم یابد. این امر در صورتی تحقق می‌یابد که فرد از فردیت خودش خارج شده و تجسم ایده‌های عالی جامعه باشد. تمام ملت ایران در روحانیت و روحانیت در آن شخص بسیار بزرگ تاریخی یعنی امام خمینی، تجسم یافت (مطهری ۱۳۷۱: ۷۱-۷۲). امام شاه را به دلیل نداشتن پذیرش مردمی، فاقد مشروعیت می‌داند (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۴: ۱۲۳) و می‌گوید: «مرا ملت به رهبری پذیرفته است» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۵: ۷۱). نه شاه خود را از مردم می‌دانست و نه مردم تعلقی به شاه داشتند.

۶-۷. قدرت تخصصی و علمی^۱

قدرت تخصصی بر این مبنا است که پیروان درک کنند. رهبر شخصی با دانش‌ها و تخصص‌های ویژه در محدوده نیازهای آنها است. این قدرت بر اساس اعتماد و شواهد واضح از دانش تخصصی به دست می‌آید. تخصص و نظریه پردازی امام، مقبولیت ایشان را در بین عموم مردم و خصوصاً اهالی علم و معرفت بالا برد. کتاب *آثار الحجه* که در ۱۳۷۳ قمری درباره مراجع و علمای بزرگ نوشته شده، درباره امام این عبارات را دارد: «چشم حوزه علمیه به وجودش روشن است... حوزه

1. expert & theoretical power

درس ایشان سرآمد حوزه‌های دیگر است. مایه بسی امیدواریها است» (روحانی ۱۳۶۰: ۶۲).
 اظهارنظرهای علما در زمان تبعید ایشان جایگاه علمی او را به خوبی تبیین می‌کند:

اکنون بیش از سیصد نفر از فضلا و علمایی که خود را مستغنی از تحصیل نمی‌دانند در این حوزه زیست می‌کنند که بعد از تبعید حضرت آیت الله خمینی کسی نیست که بتوانند از محضر او استفاده علمی بنمایند.... تبعید امام خمینی از حوزه علمیه قم برای مقام علم و فضیلت بلایی دردناک و فراموش‌نشدنی و مایه سرگردانی هزاران نفر از فضلا می‌باشد.... بیش از یک سال است که پیشوای عالقدر و مرجع تقلید شیعه حضرت آیت الله خمینی در تبعید به سر می‌برند. در طی این مدت مردم ایران به ویژه حوزه علمیه از رهبری‌های ارزنده و تعالیم و تربیت‌های فروزنده ایشان محروم بوده (روحانی ۱۳۶۰: ۵۳-۵۱).

۷-۷. قدرت اخلاقی^۱

اثر بخشی رهبری احتیاج به وسیله و ابزاری دارد که رهبر در دستیابی به اهداف به همان اندازه اهداف، از آن استفاده کند (رایتز ۱۳۸۵: ۲۸۰). اخلاق بهترین ابزار رهبری برای دستیابی به اهداف می‌باشد. امام روحانیون را به عنوان رهبران جامعه ملتزم به آداب و اخلاق اسلامی می‌دانست و معتقد بود در صورت عدم تخلق به اخلاق اسلامی، از چشم ملت ساقط می‌شوند (امام خمینی ۱۳۶۱: ۲۷). تهذیب و هدایت جامعه وابسته به مهذب، اخلاق‌مند و مؤدب به آداب اسلامی بودن علما است (امام خمینی ۱۳۶۱: ۶۹). رهبری مردم بدون پایگاه اجتماعی امکان ندارد. امام تا پایان عمر، زندگی مهذب، مبتنی بر تقوی، عدل و ایمان داشت و در مقابل دنیاگرایی مقاوم بود و دائم یاران خود را از فروغلتیدن به مادی‌گرایی پرهیز می‌داد.

کسانی که با تهذیب نفس برای اداره و هدایت جامعه یا طایفه‌ای اقدام می‌کنند، خداوند دل‌های مردم را متوجه آنها می‌سازد. امام به آیه کریمه «انَّ الَّذِیْنَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مریم: ۹۶) (آنان که ایمان آورده و کارهای پسندیده می‌کنند، به زودی محبوب دلها خواهند شد) استشهاد می‌کند و جلب و جذب قلوب را یک نوع اجر الهی می‌شمارد (امام

1. moral power

خمینی (۱۳۶۱: ۲۵). از سویی، خداوند محبت او را در دل‌ها می‌افکند و از سوی دیگر، رعب و هیبت او را در دل‌های دشمنان می‌اندازد. ایمان و عمل صالح جاذبه و کشش فوق‌العاده‌ای ایجاد می‌کند. اخلاق عالیّه انسانی، تقوا، پاکی، درستی، امانت، شجاعت، ایثار و گذشت، امام خمینی را محبوب قلوب مردم گرداند (مکارم شیرازی ۱۳۸۲ ج ۱۳: ۱۴۵). از نتایج عدم دلبستگی به دنیا میانه‌روی، عفو و بخشش در حال قدرت و رفق و مدارا با مردم می‌باشد، که تأثیر مهمی در جذب مردم دارند. قرآن کریم دلیل اجتماع مردم پیرامون پیامبر (ص) را نرم‌خویی، گذشت وی از امت و مشاوره با مؤمنان می‌داند (آل عمران: ۱۵۹). شفقت و مهر رهبری به مردم از یک سو و دخالت دادن آنها در تصمیم‌سازی‌ها درباره امور مهم اجتماعی، سیاسی و نظامی از سوی دیگر و عفو و بخشش و طلب آموزش اشتباهات آنها، از سوی سوم عامل جذب مردم و امت به رهبر و ایجاد حرکت جمعی و شکل‌گیری سرمایه اجتماعی در جهت رسیدن به مقاصد عالیّه اسلامی بود. در واقع حفظ کرامت و ارزش انسانی امت اسلامی عامل همبستگی و الفت می‌گردد. همان‌گونه که ظاهر است، محور و مدار این همبستگی رهبری جامعه اسلامی است «لَا تُفْضُوا مِنْ حَوْلِكُمْ» مهم است. وقتی که ملتی خالص و مخلص به دنبال رهبری خالص و مخلص حرکت کند، تمام قدرت‌های دنیا هم قیام کنند محال و ممتنع است که از عهده او برآیند (مطهری ۱۳۷۴ ج ۲۴: ۱۱۷). با هیچ چیز مثل بسط رحمت، رأفت، طرح دوستی و مودت نمی‌توان دل مردم را به دست آورد و آنها را از سرکشی و طغیان بازداشت.

۸-۷. قدرت مذهبی^۱

نگرش جامع به قلمروهای دین و تعهد و التزام عملی، وی را در بین مردم نماد دین‌داری کرده بود. ایشان اقبال مردم به علما را، اقبال آنها به دین و تحفظ آن می‌دانند:

خمینی هم اگر برای خدا کار نکند، مردم از بینش می‌برند؛ نابودش می‌کنند... علما و روحانیت خدمتگزار دین هستند... مردم دیندار، آدم خدمتگزار به دین می‌خواهند؛ هر کس برجسته تر شد، او را دوست می‌دارند. علاقه مردم به ما برای دین است. این ابراز علاقه، برای اظهار علاقه به دین است (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱: ۲۷۵-۲۷۴).

1. religious power

هر چیز یا کسی رنگ مذهب داشته باشد، عامل همگرایی و همبستگی است. شعائر دینی (مانند نماز جمعه و جماعت، حج، عیدین قربان و فطر و...)، نمادهای دینی (مانند مساجد، حسینیه‌ها، تکایا، هیأت‌های مذهبی، زیارتگاه‌ها، ایام عزای شادی مذهبی) و شخصیت‌های مذهبی (مانند پیامبر^(ص) و اهل بیت^(ع) و بزرگان دین) نماد اتحاد می‌باشند. نمونه این مطلب، استقبال و بدرقه مردم از امام است. هر مسلمان شیعی انتظار دارد، یک رهبر مذهبی و دینی، در هدایت جامعه نقش تعیین‌کننده داشته باشد (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۵: ۳۸۹). در مقابل انتظار یک رهبر دینی تبعیت مردم است. عناصر اصلی سرمایه اجتماعی، نظیر روابط اجتماعی داوطلبانه، مشارکت، اعتماد متقابل رهبر و مردم بین امام و مردم حاکم است. این سرمایه اجتماعی علاوه بر مؤلفه‌های ظاهری اجتماعی، از یک عنصر معنوی (اعتقاد و ایمان) برخوردار است. قدرت مذهبی از قدرت نظامی و سیاسی قوی‌تر است (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۵: ۴۲۳).

۹-۷. قدرت عاطفی^۱

به لحاظ نظری، عطف جلوده جمال الهی می‌باشد که به حیوان عموماً و به انسان بالخصوص، عطا شده است. کارکرد اصلی آن حفظ انواع حیوانی و حفظ نوع و نظام جامعه انسانی است. رشته حیات فردی و اجتماعی به آن وابسته است. با رحمت و عطف، حیوان حفظ و حضانت اولاد خود، انسان حراست از عائله خود و سلطان عادل حفظ مملکت خود می‌کند (امام خمینی ۱۳۸۲: ۲۳۲). رفیق و مددگار از جنود عقل و از لوازم فطرت است. رفیق و مددگار در انجام امور اجتماعی و سیاسی و هدایت و ارشاد مردم و امر به معروف و نهی از منکر دخالت تام دارد. رفیق و دوستی، دل را رام می‌کند و فتح قلوب صورت می‌گیرد. بر همین اساس انسانی که بهره‌ای از آن داشته باشد نه تنها به بندگان خدا بلکه به حیوانات با نظر رحمت و عطف می‌نگرد. با تمام اصناف مردم، معاشرت با رفیق، رحمت، عطف و رفاقت می‌کند (امام خمینی ۱۳۸۲: ۳۲۰-۳۱۸). به لحاظ عملی امام عاشق مردم بود، مثل پیامبر^(ص) حریص به سعادت آنها، و با آنان مهربان بود. امام از شادی مردم مسرور و از غم و رنج آنان ناراحت بود: «دائماً به اعضای دفتر اخطار می‌کنند که مبادا با مردم بدرفتاری شود و

1. feeling power

شما حق ندارید جلو مردم را بگیرید» (انصاری کرمانی ۱۳۶۲: ۴۸). از نظر امام در اخلاق اسلامی بین مردم و رهبرانشان فرقی نیست.

۱۰-۷. قدرت اجتماعی^۱

قدرت اجتماعی ناشی از اراده مردمی است که در یک سرزمین معین و براساس یک سری ارزش‌ها و منافع مشترک زندگی می‌کنند. این قدرت می‌تواند پشتوانه نظام یا علیه آن باشد و می‌تواند یک نوع آنومی اجتماعی حاکم شده و این نیرو هدر رود. یکی از عوامل مهم تبدیل این نیرو به پشتوانه، تعامل حاکم با مردم است. در بینش اسلامی حاکم و مردم با هم برابرند. برابری عملی رهبر با مردم قدرت اجتماعی تولید می‌کند که از منش و روش هدایت و رهبری او حاصل می‌گردد. در حکومت اسلامی، شخص اول مملکت با دیگران برابر است (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۴: ۳۹۷).

موارد زیر می‌تواند برای حاکم قدرت اجتماعی ایجاد کند:

۱-۱۰-۷. هم رنگی شئون زندگی امام و امت: رهبر جامعه اسلامی در نیازهای اولیه (پوشاک، غذا و لباس و مسکن) شبیه طبقات محروم و ضعیف جامعه زندگی می‌کند. این شیوه باعث رغبت و گرایش مردم به امام و رهبر می‌گردد. مردم احساس می‌کنند که رهبر جامعه رقیب آنها نیست، نه مغرور نسبت به فقرا و نه رقیب ثروتمندان و متملکان. به همین دلیل فقرا به رهبر اقتدا می‌کنند و ثروتمندان تواضع و فروتنی نشان می‌دهند. در حالی که اگر رهبر این امر را رعایت نکند، فقرا ناامید و ثروتمندان طغیان خواهند کرد (کلینی بی تاج ۲: ۲۷۲ ح ۱). امام خمینی در زمستان سال ۱۳۵۷ ساعت‌ها در فضای باز با مردم ملاقات می‌کرد، محافظین می‌خواستند بالای سر امام چتر بگیرند، امام مانع می‌شد و می‌گفت مردم چطور، ما هم مثل آنها (انصاری کرمانی ۱۳۶۲: ۴۹). امام در نجف، تابستان به بیلاق نمی‌رفتند، می‌گفتند اگر هوا گرم است برای همه گرم است. به خانه خود کولر نصب نمی‌کردند چون بسیاری از مردم نمی‌توانستند این کار را بکنند (شعرباف ۱۳۷۴ ج ۵: ۶۰). رهبری که از حیث درون ولی خدا و از حیث اجتماعی هم‌رنگ امت خود باشد، مجذوب قلوب و مقتدای مؤمنان خواهد شد. از این رو به دعوت امام، همه ملت لیبیک می‌گفتند.

1. social power

۲-۱۰-۷. **اعتماد رهبر به امت:** اعتماد امام به مردم و شفافیت و پاسخگویی یکی از عوامل مهم جذب و همبستگی و تولید سرمایه اجتماعی است. امام خمینی نسبت به مردم خوشبین بود. بی‌مناسبت نیست که در اینجا به نمونه‌ای از گفتگوهای امام، بعد از تبعید به نجف، با یکی از مراجع بزرگ که پس از ارتحال آیت‌الله بروجردی محوریت داشتند اشاره شود. امام از ایشان می‌خواهد که در رابطه با قضایای ایران اقدام کند. امام می‌گوید: مردم از ما موضع‌گیری صریح می‌خواهند. ایشان پاسخ می‌دهند، مردم تبعیت نمی‌کنند، مردم دروغ می‌گویند. آنها پی شهوتند. امام می‌گوید، چطور مردم دروغ می‌گویند؟ این مردم که جان دادند، زجر دیدند ... چطور مردم که سینه جلو گلوله دادند دروغ می‌گویند؟ از آیت‌الله تبعیت نمی‌کنند و مرید شهوت و اغراض مادی هستند (روحانی ۱۳۷۶: ۱۵۲).

۳-۱۰-۷. **رعایت حقوق متقابل:** رعایت حقوق متقابل، عامل سازمان، همبستگی و همگرایی اجتماعی است. با رعایت حقوق حق عزیز، نشانه‌های عدالت ظاهر، سنت‌ها جاری، روزگار اصلاح، بقا و تداوم دولت اسلامی تضمین و مطامع دشمنان به یأس تبدیل می‌گردد. وقتی والی در حق مردم و مردم در حق والی اجحاف کند، نشانه‌های ظلم و ستم در جامعه ظاهر می‌گردد. هوای نفس به جای عدل معمول می‌شود. امام صادق^(ع) از امیرالمؤمنین^(ع) نقل می‌کند که فرمود: به حاکمانتان خیانت نکنید، فریب ندهید، در این صورت سست شده و از بین می‌روید (کلینی بی‌تاج ۲: ۲۶۲ ح ۳). امام خمینی دولت‌ها را خدمتگزار مردم می‌داند، نه فرمانفرما. این رژیم طاغوتی است که، فرمان‌فرمایی می‌کند (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۹: ۱۸). خدمت حق مردم و حمایت حق حاکم ست (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱۰: ۴۷۲). قدرت سیاسی باید تکیه گاه داشته باشد؛ تکیه گاه آن یا استبداد، یا استعمار یا مردم است. استبداد و استعمار دو روی یک سکه هستند. شخصی شدن قدرت سیاسی و عدم نهادمندی آن، عامل اصلی سقوط نظام سیاسی است. امام تلاش می‌کند تا این رابطه را عکس کند. در وصیتنامه سیاسی و الهی می‌فرماید: «با رفتن یک خدمتگزار در سد آهنین ملت خللی حاصل نخواهد شد» (امام خمینی ۱۳۶۸: ۳۶). امام نیروی خود را وابسته به نیروی مردم و جامعه می‌داند. تثبیت، تداوم و تقویت قدرت سیاسی به مقبولیت، محبوبیت حکام وابسته است. مقبولیت به نوبه خود، مستلزم رضایت، تأیید، مشارکت مردم و افکار عمومی است. امام شکاف بین دولت پهلوی و ملت ایران را اینگونه ترسیم می‌کند: «اگر یک وقت ان شاء الله ساقط بشود این دولت، همه چراغان خواهند کرد... برای اینکه اینها جدا هستند از مردم، اینها کاری به مردم ندارند» (امام

خمینی ۱۳۸۵ ج ۳: ۲۲۹). پشتیبانی ملت از دولت در گرو خدمت به آنان است (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱۷: ۲۶۴). پشتیبانی مردم از دولت وابسته به اعتماد اجتماعی است. اعتماد اجتماعی، سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی تولید می‌کند. سرمایه اجتماعی ارتباط مستقیمی با ساختار نظام سیاسی و فرهنگ سیاسی حاصل از آن دارد. برخی ساختارهای سیاسی، تعامل دولت و مردم را پس می‌زنند. به عنوان مثال، قدرت سیاسی که بر شخص وابسته باشد، مولد نظام‌های سیاسی استبدادی، سلطنتی موروثی و پاتریمونیال می‌گردد و این نوع نظام‌ها از مشارکت مردم امتناع دارند، چون حیات آنها در عدم مشارکت تعریف شده است. این نظام‌ها با هر نوع نیروی مستقل خارج از قدرت مخالفت می‌کنند و در صورت امکان سرکوب می‌نمایند (عیوضی ۱۳۸۰: ۱۲۱). فرهنگ سیاسی که امام تولید کرد، فرهنگ سیاسی مشارکتی و فعال بود. آلموند و وربا سه نمونه فرهنگ سیاسی معرفی می‌کند:

یکم) فرهنگ سیاسی مشارکتی: افراد از ساختار نظام سیاسی خود آگاهی دارند، در تصمیم‌گیری‌ها دخالت، به نظام سیاسی خود افتخار می‌کنند و خود را شهروند متعهد می‌دانند. دوم) فرهنگ سیاسی تبعی: مردم خود را شهروند می‌دانند، اما به صورت انفعالی با سیاست درگیرند. اخبار سیاسی را پیگیری می‌کنند، به نظام سیاسی خود افتخار نمی‌کنند. در انتخابات شرکت می‌کنند، احساس صمیمیت نمی‌کنند.

سوم) فرهنگ سیاسی محدود: از نظام سیاسی خود آگاهی چندانی ندارند، یا اصلاً آگاه نیستند، فکر نمی‌کنند که شهروند هستند (عیوضی ۱۳۸۰: ۲۴۸-۲۴۹).

تجربه انقلاب و جمهوری اسلامی، سیره امام مبین این است که مردم ایران خود را شهروند متعهد می‌دانستند، در غیر این صورت جنگ اداره نمی‌شد و بحران‌ها مدیریت نمی‌شدند.

۱۱-۷. قدرت کارآمدی^۱

کارآمدی با مقبولیت اجتماعی و عمومی در ارتباط است. مردم ولایت و زعامت فقیه در امور سیاسی را پذیرفته‌اند (امام خمینی ۱۳۷۶: ۵). عملکرد فقیه و دولت تأثیر زیادی در مقبولیت آن دارد. امام با ظرافت به این مسأله اشاره می‌کند:

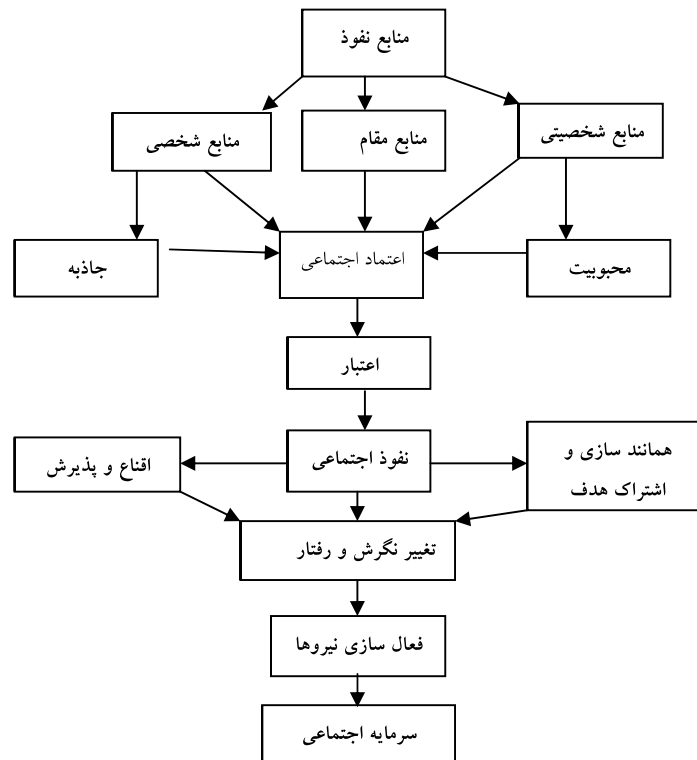
من به همه ملت ... اطمینان می‌دهم ... ولایت فقیه ... به کسی صدمه وارد نمی‌کند؛ دیکتاتوری به وجود نمی‌آورد، کاری که بر خلاف مصالح

1. Efficient

مملکت است انجام نمی‌دهد، کارهایی که بخواهد دولت یا رئیس جمهور یا کس دیگری بر خلاف مسیر ملت و بر خلاف مصالح کشور انجام دهد، فقیه کنترل می‌کند (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱۰: ۵۸).

از دیدگاه امام فقیه چند کارکرد اساسی دارد که در کارآمدی و مقبولیت وی نقش کلیدی دارند: یکم) ضدیت با دیکتاتوری و حافظ جمهوریت و اسلامیت (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۱۰: ۵۸)؛ دوم) هدایت و بسیج مردم (حائری ۱۳۶۴: ۳۰-۲۷) سوم) التزام به چهارچوب قانون. امام کارآمدی یک نظام را هم به حاکم و هم به نظام سیاسی وابسته می‌داند. به همین دلیل شاه و رژیم شاهنشاهی را مقبول ملت نمی‌شمارد. احساس همسویی مردم و حاکم عامل مقبولیت حاکم در نزد مردم و اعتماد حاکم به مردم است.

مدل منابع قدرت و نفوذ رهبری امام و سرمایه اجتماعی

جدول فوق نشان می‌دهد که منابع نفوذ، یعنی ویژگی‌های شخصی، مقام و موقعیت شخصی اعتماد اجتماعی تولید می‌کند و از طرف دیگر باعث محبوبیت و جاذبه اجتماعی می‌گردد که به نوبه خود بر اعتماد اجتماعی اثر می‌گذارد. اعتماد اجتماعی، اعتبار و نفوذ فرد را بالا می‌برد. نفوذ طبق تعریف در متن مقاله باعث تغییر نگرش، ارزش، هنجار و رفتار پیروان می‌شود. همگرایی و هم‌افزایی نیروها سرمایه اجتماعی تولید می‌کند.

۸. نتیجه‌گیری

ولایت و رهبری در تاریخ شیعه یک عامل محرک اجتماعی و سیاسی، سازنده و خلاق بوده است. «اگر ما ولایت را از دین بگیریم و از مکتب بگیریم، اصلاً مکتب خاصیتش را از دست می‌دهد. اسلام بدون ولایت یعنی هیچ» (هاشمی رفسنجانی بی‌تا: ۱۵۶). ولایت و رهبری به لحاظ سیاسی فارق جامعه توحیدی و مادی است. هر یک فضای خود را دارند. فضای جامعه توحیدی پذیرش ولایت الهی و تحقق احکام اسلام و قرآن کریم است. زعامت و رهبری جامعه اسلامی پایه وحدت و همگرایی جامعه و همراهی مردم با رهبری عامل اجرای احکام اسلام است. همگرایی یا به تعبیر امام خمینی «وحدت کلمه»، «حضور در صحنه» مهم‌ترین سرمایه اجتماعی است. گفته شد که جان مایه سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی است و چند کارکرد مهم ایفا می‌کند: کنش‌کنشگران را در ساختار روابط اجتماعی تسهیل می‌کند. اهداف غیر قابل دسترس را، قابل دسترس می‌کند. قدرت چانه زنی دولت‌ها را بالا می‌برد. حل و فصل منازعات و مدیریت بحران‌ها را آسان می‌نماید.

ویژگی‌های امام خمینی اعتماد اجتماعی بین او و مردم را به وجود آورد. گفته شد که اعتماد اجتماعی قلب سرمایه اجتماعی و مهم‌ترین عامل مولد سرمایه اجتماعی است. در واقع، ولایت و رهبری ایشان مدام، عامل همگرایی و پویایی بود. امام با رهبری خود گامی در جهت توحید اجتماعی برداشت. توحید اجتماعی، تحقق عملی توحید عقیدتی در جامعه است. با همه امتیازاتی که رهبری جامعه اسلامی دارد، لکن، تحقق همه توانمندی‌های رهبری در جامعه اسلامی منوط به همراهی مردم و تجمع مردم بر محور او است. امام خمینی توانست با جلب اعتماد مردم، حمایت مردم را با خود همراه سازد. در این مقاله به یازده عنصر نفوذ و اعتماد آور توجه شد که امام خمینی بهره کافی از آن داشتند. با توجه به نفوذی که امام روی مردم داشت و اعتماد متقابل امام و مردم،

ایشان به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی و منبع اساسی تحولات اجتماعی و سیاسی ظاهر شدند.

منابع

- قرآن کریم
- الوانی، سید مهدی. (۱۳۸۶) *مدیریت عمومی*، تهران: نشر نی.
- امام خمینی، سید روح الله. (۱۳۸۰) *آداب الصلوه*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، (چاپ و نشر عروج)، چاپ دهم.
- _____ . (۱۳۶۱) *جهاد اکبر*، تهران: واحد تحقیقات اسلامی بنیاد بعث.
- _____ . (۱۳۸۲) *شرح حدیث «جنود عقل و جهل»*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____ . (۱۳۷۲) *مصباح الهدایه الی الخلافه و الولایه*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____ . (۱۳۷۶) *الاجتهاد و التقليد*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، (چاپ و نشر عروج).
- _____ . (۱۳۶۸) *وصیتنامه سیاسی - الهی*، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ سوم.
- _____ . (۱۳۸۵) *صحیفه امام*، (دوره ۲۲ جلدی)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، (چاپ و نشر عروج)، چاپ چهارم.
- انصاری کرمانی، محمدعلی. (۱۳۶۲) *ویژگیهای از زندگی امام خمینی*، تهران: نشر سبحان.
- بشلر، ژان. (۱۳۷۰) *ایدئولوژی چیست؟ نقدی بر ایدئولوژی‌های غربی*، ترجمه علی اسدی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- پاتنام، روبرت. (۱۳۸۰) *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران، نشر *روزنامه سلام*.
- پالمیر، مونتنی و همکاران. (۱۳۸۰) *نگرش جدید به علم سیاست*، ترجمه منوچهر شجاعی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارتخانه.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۸) *ولایت فقیه، ولایت فقاها و عدالت*، تنظیم و ویرایش از محمدمحرابی، قم: مرکز نشر اسرا.
- حائری، عبد الهادی. (۱۳۶۴) *تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق*، تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر.
- حسن زاده آملی، حسن. (۱۳۸۰) *انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه*، تهران: بنیاد نهج البلاغه.

- رابینز، استیون. (۱۳۸۵) *مبانی رفتار سازمانی*، مترجم فرزاد امیدواران و دیگران، تهران: مؤسسه کتاب مهربان نشر.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (بی تا) *المفردات فی غریب القرآن*، بی جا: دارالمعرفه.
- روحانی، حمید. (۱۳۶۰) *بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی*، تهران: انتشارات راه امام.
- _____ . (۱۳۷۶) *نهضت امام خمینی*، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- سام دلیری، کاظم. (۱۳۸۹)، *نفوذ اجتماعی*، تهران: انتشارات جامعه شناسان.
- ستوده، رضا (۱۳۸۰) *پایه پای آفتاب، مجموعه خاطرات افراد از امام*، تهران: مؤسسه نشر پنجره.
- سید جوادین، رضا (۱۳۸۶) *مدیریت رفتار سازمانی*، تهران: نگاه دانش.
- شجاعی باغینی، محمد مهدی و همکاران (۱۳۸۷) *مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی*، ترجمه مجموعه مقالات، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- شعیب، رضا. (۱۳۷۴) *سرگذشت‌های ویژه از زندگی امام خمینی*، (گردآوری)، تهران: پیام آزادی، چاپ هشتم.
- عبوضی، محمد رحیم. (۱۳۸۰) *طبقات اجتماعی و رژیم شاه*، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۴ق) *العین*، قم: دارالهجره.
- فیلد، جان. (۱۳۸۶) *سرمایه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضائی، تهران: انتشارات کویر.
- کدی، آر. نیکی. (۱۳۸۵) *ریشه‌های انقلاب ایران*، ترجمه عبد الرحیم گواهی، تهران: انتشارات علم.
- _____ . (۱۳۸۳) *نتایج انقلاب ایران*، ترجمه مهدی حقیقت خواه، تهران: ققنوس.
- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷) *بنیادهای نظریه‌های جامعه شناسی*، تهران: نشر نی.
- کلینی، ابی جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق. (بی تا) *اصول کافی*، ترجمه و تفسیر سید جواد مصطفوی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اهل البیت.
- محمدی، منوچهر. (۱۳۸۲) *تحلیلی بر انقلاب اسلامی*، تهران: مؤسسه انتشاراتی امیر کبیر.
- مطهری، مرتضی (بی تا) *پیرامون انقلاب اسلامی*، تهران: انتشارات صدرا.
- _____ . (۱۳۷۱) *پیرامون جمهوری اسلامی*، تهران: انتشارات صدرا، چاپ هشتم.
- _____ . (۱۳۷۴) *مجموعه آثار*، تهران: انتشارات صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۲) *برگزیده تفسیر نمونه*، نوشته احمد علی بابایی، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مولانا، حمید. (خرداد ۱۳۷۱) «امام، انقلاب و ارتباطات»، *مجله حضور*، شماره ۴.
- مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. (۱۳۷۸) *امام خمینی و حکومت اسلامی / فلسفه سیاسی (۲)*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- میبدی، رشیدالدین احمد بن ابی سعد. (۱۳۷۱)، *کشف الأسرار و عمده الأبرار*، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- نبوی، محمد حسن. (۱۳۷۳) *مدیریت اسلامی*، قم: مؤسسه بوستان کتاب.

- هارجی، اون ساندرز، کریستین و دیکون، دیوید. (۱۳۷۷) *مهارت‌های اجتماعی در ارتباطات میان فردی*، ترجمه خشایار بیگی و مهرداد فیروزبخت، تهران: رشد.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر. (بی تا) *انقلاب یا بعثت جدید*، قم: انتشارات یاسر.
- هرسی، پال و بلاچارد، کنث. (۱۳۶۵) *مدیریت رفتار سازمانی: کاربرد منابع انسانی*، مترجم علی علاقه‌مند، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- هولندر، ادوین پی و همکاران. (۱۳۷۸) *روانشناسی اجتماعی: رهبری و قدرت، تأثیر ارتباط اجتماعی، افکار عمومی و فعالیت‌های سیاسی*، مشهد: به نشر.

- Bourdieu, Pier. (1985) "The forms of Capital", in handbook of *Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J.G. Richardson, New York: Green wood.

- Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster.

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.